

Stanisław TOCHOWICZ
WSP w Bydgoszczy

ŚRODOWISKOWA DZIAŁALNOŚĆ PODMIOTÓW GOSPODARKI
USPOŁECZNIONEJ W SFERZE OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZEJ

Wśród podmiotów działających w środowisku w sferze opiekuńczo-wychowawczej spotykamy również podmioty gospodarki uspołecznionej. Środowiskowa działalność opiekuńczo-wychowawcza owych podmiotów jest już dzisiaj dość znaczna. Rysują się przed nią możliwości dalszego wzrostu.

Uwzględniając to, niniejsze opracowanie stawia sobie za zadanie rozważenie /dodajmy - w nader ogólnych ramach/ aktualnej sytuacji i perspektyw /trendów rozwojowych/ w przedmiocie:

- politycznych i prawnych podstaw
 - treści i form środowiskowej działalności podmiotów gospodarki uspołecznionej w sferze opiekuńczo-wychowawczej.
- Uzupełniam, iż opracowanie ogranicza się do środowiska miejskiego, ściślej mówiąc wielkomiejskiego.

W gronie podmiotów gospodarki uspołecznionej wyróżniamy:

- przedsiębiorstwa państwowe
- spółdzielnie
- zakłady budżetowe
- inne /o marginalnym znaczeniu/.

W rozważaniach naszych skoncentrujemy się na:

- przedsiębiorstwach państwowych
- spółdzielniach.

Zakłady budżetowe¹ realizują, w zdecydowanej przewadze, interesującą nas działalność opiekuńczo-wychowawczą² w sposób profesjonalny /jako szkoły, zakłady opiekuńcze itp./. W opracowaniu nastawionym na podmioty, które działają w sferze opiekuńczo-wychowawczej, obok swej zasadniczej działalności, inne pozostają poza naszą uwagą.

Jeśli chodzi o przedsiębiorstwa państwowe, niezależnie od podstawowych zadań gospodarczych /produkcja, usługi najszerszej rozumiane, dystrybucja dóbr materialnych/ obowiązane są one do zaspokajania socjalnych i kulturalnych potrzeb swoich załóg.

Taka dyspozycja, zawarta w licznych aktach politycznych oraz prawnych i narastająco akcentowana³, nie wyraża jednak jeszcze środowiskowej działalności, a to ze względu na podmiotowe ograniczenie do ram własnej załogi.⁴

W relacjach przekraczających owe ramy odnotowujemy /mówiąc najogólniej/;

- otwarcie bram zakładowych placówek opiekuńczo-wychowawczych dla środowiska oraz
- formy patronackie nad działającymi w środowisku placówkami opiekuńczo-wychowawczymi.

Jednak działania, w sytuacji których przedsiębiorstwa państwowe, podmiotowym zasięgiem swego oddziaływania, przekraczają ramy własnych załóg, zachodzą raczej sporadycznie. Są one stereotypowe w treściach i formach, z reguły istotnie węższe rodzajowo i ilościowo niż analogiczne działania dotyczące własnych załóg, bardzo często ograniczone do okazjonalnych świadczeń materialnych. Występujące tutaj podmioty nie posiadają zazwyczaj zinstytucjonalizowanych mechanizmów kontaktowych. Odnotowujemy zatem znaczne różnice między realizowanym przez przedsiębiorstwa państwowe, w tych samych sferach życia społecznego, zaspokajaniem potrzeb swoich załóg, a środowiskowym, przekraczającym podmiotowe ramy owych załóg, działaniem.

Analogiczną sytuację spotykamy w przypadku spółdzielni.

Od zarania spółdzielczości, odnoszące się do niej koncepcje polityczne oraz regulacje prawne przewidywały, iż obok podstawowej działalności gospodarczej, spółdzielnia "zaspokaja socjalne i kulturalne potrzeby swoich członków".⁵ Zaspokajanie tych potrzeb zasadza się na jednoznacznej, wyraźnej podstawie instytucjonalnej. Mianowicie, każda spółdzielnia zawiązywana jest dla celów zaspokajania określonych potrzeb swoich członków /produkcja, usługi, zaopatrzenie, zbyt itp./⁶ Nie jest ona nastawiona na wypracowywanie i następnie świadczenie na rzecz swoich członków zysku.

Niemniej jednak uzyskuje określone przychody, z których część /poza akumulacją oraz innymi odpisami statutowymi/ przeznaczona jest właśnie na zaspokajanie socjalnych i kulturalnych potrzeb członków.

Poza działalnością socjalną i kulturalną, świadczoną na rzecz swoich członków /ich rodzin/, spółdzielnie prowadzą również, w interesującej nas sferze opiekuńczo-wychowawczej, politykę otwartych bram własnych placówek oraz realizują działalność patronacką. Jeśli chodzi o szczegóły dotyczące zakresu, treści, form oraz mechanizmów kontaktowych owej działalności przekraczającej podmiotowe ramy własnych członków, mamy do czynienia z analogiami sytuacji przedstawionej w odniesieniu do przedsiębiorstw państwowych.

Zrelacjonowany stan aktualny można zrekapitulować następująco. Podmioty gospodarki uspołecznionej /przedsiębiorstwa państwowe i spółdzielnie/ realizują, obok swych statutowych, gospodarczych zadań podstawowych, różnorakie działania opiekuńczo-wychowawcze oraz pokrewne: oświatowe, kulturalne, socjalno-bytowe itp. Działalność ta odnosi się głównie do własnych załóg, względnie członków /szeroko pojmowanych, z rodzinami, emerytami, rencistami włącznie/. Działania przekraczające ramy podmiotowe własnych załóg względnie członków - a więc działania środowiskowe - realizują one z reguły w wycinkowym zakresie, treściach i formach, zazwyczaj w niezinstytucjonalizowanych kontaktach z innymi podmiotami.

W przedmiocie środowiskowej działalności podmiotów gospodarki uspołecznionej w sferze opiekuńczo-wychowawczej, odnotowujemy ostatnio pewne nowe koncepcje. Z reguły nie odnoszą się one do już funkcjonujących rozwiązań zinstytucjonalizowanych. Znamionują natomiast rysujące się w omawianym przedmiocie perspektywy, trendy rozwojowe. Inicjują owe nowe koncepcje wypowiedzi polityczne. Sądzę, iż w ogólnym zarysie można scharakteryzować je następująco:

- postępujący rozwój społeczeństwa socjalistycznego zakłada wyrównanie różnic między poszczególnymi sferami życia społecznego; w praktyce oznacza to wzmożenie działań w interesujących

nas sferach, opiekuńczo-wychowawczej oraz innych, pokrewnych - wzmożenie działalności w owych sferach wymaga licznych, w tym prawnych, rozwiązań instytucjonalnych.

W tym względzie przeważa, jak się zdaje, stanowisko, iż przede wszystkim powinno nastąpić znaczące zintegrowanie działalności wszystkich zainteresowanych, liczących się w środowisku podmiotów. Chodzi tutaj o koordynację, głównie o koordynację poziomą, a więc taką, w sytuacji której nie wykształca się monopolizujący podmiot wiodący. Postulat integracji uwarunkowany jest istotną rezygnacją przez zainteresowane podmioty z partykularnej działalności. Wymagane jest zwłaszcza zaakceptowanie zasady przekraczania, w szerszej niż obecnie mierze, przez podmioty gospodarki społecznej, podmiotowych ram własnych załóg, innymi słowy zaakceptowanie zasady działania środowiskowego. Poczynania autonomiczne, rzecz jasna nadal zachowane, nie mogą w skali dotychczasowej przeważać.

Wzmożenie i zintegrowanie środowiskowej działalności w sferze opiekuńczo-wychowawczej może być realizowane, w konkretnym przypadku włączania się do niej podmiotów gospodarki społecznej /przedsiębiorstw państwowych i spółdzielni/, w różnych formach i wyrażać różne treści.

Może ono wyrazić się w skrajnej postaci organizacyjnej, a mianowicie w postaci przejęcia przez konkretny podmiot gospodarki społecznej w zasadzie takich samych obowiązków wobec osób pozostających poza ramami własnej załogi, względnie ramami własnych członków, jakie posiada on wobec własnej załogi, względnie własnych członków. W tym przypadku działania odnoszące się do określonego kręgu podmiotowego /własnej załogi względnie własnych członków/ przekształcają się w działania odnoszące się do określonego terytorium, np. osiedla mieszkaniowego, w którym mieszka własna załoga /członkowie/ oraz inne osoby. Takie rozwiązanie odnotowujemy w art. 83 ust. 2 ustawy z dnia 25 stycznia 1958 r. w radach narodowych /w wersji znowelizowanej - Dz.U. z 1975 r. Nr 26, poz. 139/ stanowiącym, iż: "organami samorządu mieszkańców w osiedlach... spółdzielczości mieszkaniowej są odpowiednie organy samorządu spółdzielczego".. Oznacza to, iż określony podmiot gospodarki społecznej, a mianowicie spółdzielnia miesz-

kaniowa, przejmuje, w określonych warunkach⁷, funkcje samorządu o charakterze terytorialnym, realizującego określone zadania⁸ wobec całego środowiska, wszystkich zamieszkałych na określonym terytorium /członków spółdzielni oraz innych osób/. Spółdzielnia mieszkaniowa realizuje owe zadania w trybie działania własnych organów samorządowych. Sądzę, iż owe rozwiązanie nie ma szerszych perspektyw. W szczególności nie może być ono zastosowane w przypadku wszystkich typów spółdzielni, a zwłaszcza przedsiębiorstw państwowych.⁹

Odnotowujemy jednak poważne perspektywy jeśli chodzi o inne możliwe rozwiązania. Przy założeniu stosownej koordynacji poziomej /w tym także stosownych mechanizmów kontaktowych/ możliwe jest przekształcanie istniejących, uprzednio omówionych okazjonalnych, wycinkowych przekroczeń przez podmioty gospodarki uspołecznionej podmiotowych ram własnych załóg /członków/ w zorganizowane formy opiekuńczo-wychowawczego oddziaływania w środowisku zupełnie nowymi treściami, przy czym chodzi tutaj o działania w zakresie wartości materialnych oraz niematerialnych. Działania w zakresie wartości materialnych mogą realizować wielopłaszczyznowy, a więc kompleksowy, z istoty rzeczy długofalowy, a zatem perspektywiczny, zintegrowany z poczynaniami innych podmiotów¹⁰, program zaspokajania maksymalnie rozumianych potrzeb załóg /członków/ w ich miejscu zamieszkania. Chodzi tutaj o program zdecydowanie szerszej niż dotąd traktujący oraz harmonizujący zaspokajanie ludzkich potrzeb w różnych, pozostających w związkach sprzężonych,¹¹ miejscach działalności i pobytu. W tym przypadku istotnemu zwiększeniu ulegają działania konkretnego podmiotu gospodarki uspołecznionej na rzecz własnej załogi /członków/ w jej miejscu zamieszkania. Jednocześnie owe działania przekraczają, właśnie nowymi formami, treściami, dotychczasowe podmiotowe oraz przedmiotowe stereotypy, w szczególności inspiracją oraz realizacją istotnie odmiennych rodzajowo i ilościowo zadań, uruchamianiem stosownych mocy i wartości materialnych oraz również tym, iż w każdej sytuacji, a więc nawet w przypadku realizacji owych szeroko pojmowanych zadań tylko w odniesieniu do własnej załogi /członków/, działalność taka przynosi praktyczne korzyści dla całego środowiska.

Jeśli chodzi o działania w zakresie wartości niematerialnych, powinna ona harmonizować postawę pracownika /członka/ w miejscu pracy /w miejscu działalności członkowskiej/ oraz miejscu zamieszkania, przenosić do środowiska i ze środowiska stosowne wzorce kulturowe, treści socjalistycznego stylu pracy i życia i unifikować je, kształtować w sposób zorganizowany w obu miejscach właściwą, obywatelską pozycję tego samego przecież człowieka wobec społeczeństwa i spraw publicznych, dyscyplinę społeczną, stosunki międzyludzkie oraz patriotyczny stosunek do problemów Narodu i Państwa, pogłębiać świadomość polityczną i ideologiczną. Tym samym również w przedmiocie wartości niematerialnych występują duże możliwości¹² realizowania - oczywiście w stosownie wypracowanych rozwiązaniach - przez podmioty gospodarki uspołecznionej, środowiskowego działania w sferze opiekuńczo-wychowawczej.

Wymienione rozwiązania dotyczą głównie przedsiębiorstw państwowych. W mniejszej mierze spółdzielni.

Odnosnie prognoz środowiskowej działalności podmiotów gospodarki uspołecznionej w sferze opiekuńczo-wychowawczej /oraz w pokrewnych sferach/ odnotowujemy zatem, iż:

- rysują się określone perspektywy dla tej działalności, przy czym uwarunkowane są one akceptacją przez podmioty gospodarki uspołecznionej zasady przekroczenia podmiotowych ram własnych załóg /członków/,
- inicjują je określone wypowiedzi polityczne; w szczególności perspektywy te skoordynowane są z dalszym rozwojem społeczeństwa socjalistycznego, programowanym przez czynniki polityczne,
- interesujące nas przekroczenia podmiotowych ram własnych załóg /członków/ mogą zachodzić w różnych formach i wyrażać różne treści,
- odnotowujemy tutaj rozwiązania skrajne, bez większych perspektyw, polegające na przejęciu przez konkretne podmioty gospodarki uspołecznionej zadań, odnoszących się do wszystkich osób zamieszkałych w danym środowisku /chodzi zatem o agendy, odnoszące się do określonego terytorium/,

- szerzej rysują się natomiast perspektywy innego możliwego rozwiązania, a mianowicie rozwiązania polegającego, najogólniej mówiąc, na oddziaływaniu na własne załogi /własnych członków/ w ich miejscu zamieszkania /takie oddziaływanie nowymi formami i treściami oznacza oddziaływanie na całe środowisko/,
- perspektywy, o których mowa, uwarunkowane są w znacznej mierze zintegrowaniem działalności wszystkich podmiotów, zainteresowanych kształtowaniem sfery opiekuńczo-wychowawczej /oraz sfer pokrywanych/.

PRZYPISY

¹Chodzi tutaj o jednostki organizacyjne objęte budżetem Państwa i zbiorczą osobowością Skarbu Państwa, świadczące szczególnego rzędu usługi o charakterze publicznym /np. oświatę, ochronę zdrowia, opiekę społeczną itp/.

²Względnie działalność pokrewną: oświatową, kulturalną, socjalno-bytową itp. W tym przedmiocie odnotowujemy w literaturze, wypowiedziach oficjalnych itp., znaczeniowe krzyżowanie się wymienionych określeń między sobą oraz w porównaniu z działalnością w sferze opiekuńczo-wychowawczej.

³W sprawozdaniu Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej za okres od VI do VII Zjazdu czytamy: "Po VI Zjeździe PZPR załogi zakładów pracy... otrzymały możliwość pełniejszego rozwoju prowadzonej przez siebie działalności socjalno-bytowej w oparciu o utworzone fundusze: socjalny i mieszkaniowy...", zaś w Uchwale VII Zjazdu, "O dalszy dynamiczny rozwój budownictwa socjalistycznego - o wyższą jakość pracy i warunków życia Narodu." stanowi się, iż: "W realizacji polityki społecznej wzrośnie rola zakładów pracy". W obu przypadkach chodzi rzecz jasna głównie o przedsiębiorstwa państwowe, jednostki najliczniejsze w gronie zakładów pracy. Korzystam z publikacji: VII Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 8-12 grudnia 1975 r. Podstawowe materiały i dokumenty, 1975 r, s. 9 i 232. Owe wypowiedzi polityczne miały, jak wiadomo, różne odzwierciedlenie w praktyce. Niemniej jednak wyrażają trafne

dyspozycje kierunkujące. Obowiązujący w przedmiocie statusu przedsiębiorstwa państwowego Ustawa z dnia 25 września 1981 roku o przedsiębiorstwach państwowych /Dz. U. z 1981 r. Nr 24, poz. 122/ nie stanowi *expressis verbis* o owym zaspokajaniu potrzeb. Traktują o nim natomiast liczne przepisy szczegółowe /których zestawu, jak sądzę, nie ma celu przytaczać/, zaliczając do urządzeń socjalnych i kulturalnych /co stanowi skądinąd konkretyzację treści i form działalności socjalnej i kulturalnej/: domy wczasowe, ośrodki turystyczne oraz wypoczynku niedzielnego i świątecznego, placówki kulturalno-oświatowe, obiekty wczasowe dla dzieci i młodzieży /kolonie/, przedszkola, świetlice dziecięce, żłobki i inne urządzenia opieki nad dziećmi i młodzieżą, ośrodki sanatoryjne itp./

⁴ Ścisłej mówiąc chodzi tutaj nie tylko o załogę /aktualnych pracowników/, lecz również o:

- emerytów i rencistów, byłych pracowników tych samych przedsiębiorstw oraz członków rodzin pierwszych i drugich.

Poza tym odnotowujemy przypadki działania na rzecz pracowników /emerytów itp./ tego samego resortu lub branży. Zachodzi ono jednak w zasadzie jedynie w sytuacji scentralizowania urządzeń /funduszy/ przeznaczonych na cele socjalne i kulturalne.

⁵ Ustawa z dnia 16 września 1982r., /Prawo spółdzielcze Dziennik Ustaw Nr 30, poz. 210/ stanowi, że: Spółdzielnia jest dobrowolnym i samorządnym zrzeszeniem o nieograniczonej liczbie członków i zmiennym funduszu udziałowym; ma ona na celu prowadzenie działalności gospodarczej w ramach narodowego planu gospodarczego, jak również działalności społeczno-wychowawczej dla stałego podnoszenia materialnego i kulturalnego poziomu życia i świadomości społecznej swych członków oraz dla dobra Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej... Doktryna akcentuje, że: "W działalności spółdzielni występuje nierozzerwalna jedność celów gospodarczych i społeczno-wychowawczych." /M. Gersdorf, J. Ignatowicz. Prawo spółdzielcze, 1966 s. 21/ oraz że: "Zasadniczym zadaniem spółdzielczości jest również działalność społeczno-wychowawcza" /Organizacja społeczeństwa socjalistycznego w Polsce, pod red. A. Łopatki, 1970 r. s. 200/

- ⁶Oczywiście, iż w sytuacji socjalistycznej gospodarki planowej "w ramach planu gospodarczego".
- ⁷Realizacja przytoczonego przepisu wymaga spełnienia się szeregu warunków między innymi tego, aby spółdzielcze zasoby mieszkaniowe każdego osiedla zostały przejęte przez jedną spółdzielnię mieszkaniową, co wymaga formalności i czasu/. Z tych względów przypadki wykorzystania owego przepisu są, jak dotąd, nieliczne.
- ⁸W tym szerokie zadania o charakterze opiekuńczo-wychowawczym.
- ⁹Jeśli chodzi o inne spółdzielnie niż mieszkaniowe, w strukturze wielkomiejskiej przekraczają one swymi agendami oraz kręgiem członków wyodrębnione środowisko. Nie ma zatem tutaj praktycznych możliwości przejścia z działalności o charakterze podmiotowym na działalność o charakterze terytorialnym. Jeśli chodzi o przedsiębiorstwa państwowe, ich specyficznie wyodrębniona /organizacyjnie, finansowo - w tym rygory rozrachunku gospodarczego itp./ działalność podstawowa /gospodarcza/ przesądza o tym, iż w zasadzie nie można przekazać im funkcji odnoszących się do układów terytorialnych.
- ¹⁰Jeśli chodzi o nakłady: w proporcji liczby własnej, zamieszkałej w środowisku załogi /członków/ do globalnej ilości mieszkańców środowiska lub w innej proporcji.
- ¹¹Np. relacja: praca a czas wolny
- ¹²Aby wyczerpać problem podaję, iż odnośnie omawianych rozwiązań znajdujemy pełną /jeśli chodzi o działalność w relacjach wartości niematerialnych/ względnie wyjściową, a więc wymagającą skonkretyzowania oraz uszczegółowienia /jeśli chodzi o działalność w relacjach wartości materialnych/ podstawę w obowiązujących przepisach prawnych.